

کتاب‌شناسی توصیفی

سفرنامه‌های عصر قاجار

تدوین و گردآوری:

محمد سلمانی زاده

انتشارات دانشگاه تبریز

سرشناسه	: سلماسی زاده، محمد، ۱۳۴۴ -
عنوان و نام پدیدآور	: کتابشناسی توصیفی سفرنامه‌های عصر قاجار / مولف محمد سلماسی زاده
مشخصات نشر	: تبریز: دانشگاه تبریز، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۳۱۷ ص.: نمودار.
فروست	: انتشارات دانشگاه تبریز: ۶۶۷.
شابک	: 978-600-7204-54-2 ۱۳۵۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه
موضوع	: سفرنامه‌ها - کتابشناسی
موضوع	: ایران - - سیر و سیاحت - - قرن ۱۳ ق. - - کتابشناسی
شناسه افزودن	: دانشگاه تبریز
رده‌بندی کراس	: ۱۳۹۴ ۸۵۲ س/ ۷۱۹ Z
رده‌بندی دیویی	: ۰۱۶/۹۵۵۰۰۴۲
شماره کتابخانه ملی	: ۳۹۹۸۲۰۵



انتشارات دانشگاه تبریز

کتابشناسی توصیفی سفرنامه‌های عصر قاجار

دکتر محمد سلماسی : ده	تدوین و گردآوری:
دکتر محمد ابراهیم پور	ویراستاری ادبی
انتشارات دانشگاه تبریز ۶۶۷	
۱۳۹۴ - اول	ناشر و فروست:
۱۵۰۰ نسخه	تاریخ و نوبت چاپ:
۹۷۸-۶۰۰-۷۲۰۴-۵۴-۲	شمارگان:
۱۳۵۰۰/- ریال	شابک:
اداره انتشارات دانشگاه تبریز	قیمت:
	لیتوگرافی، چاپ و صحافی:

این اثر مشمول قانون حمایت از مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است. هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشر، نشر یا پخش کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

نشانی: تبریز - بلوار ۲۹ بهمن - دانشگاه تبریز - تلفن: ۳۳۹۲۶۶۹ - نمابر: ۳۳۴۲۵۶۲

فهرست مطالب

درآمد.....	۱
بخش اول آمار و نمودارها و کتاب‌شناسی آثار.....	۱
تعداد سفرنامه‌های هر دوره.....	۱
نمودارها.....	۲
فهرست الفبایی سفرنامه‌های هر دوره.....	۴
آقا محمدخان قاجار ۱۱۹۵ - ۱۲۱۲ (۱۷۸۲ - ۱۷۹۸).....	۴
فتح‌علی شاه قاجار ۱۲۱۲ - ۱۲۵۰ (۱۷۹۸ - ۱۸۳۴).....	۵
احمد شاه قاجار ۱۲۵۰ - ۱۲۶۴ (۱۸۳۴ - ۱۸۴۸).....	۱۱
ناصرالدین شاه قاجار ۱۲۶۴ - ۱۳۱۳ (۱۸۴۸ - ۱۸۹۶).....	۱۳
مظفرالدین شاه قاجار ۱۳۱۴ - ۱۳۲۴ (۱۸۹۶ - ۱۹۰۷).....	۲۱
محمدعلی شاه قاجار ۱۳۱۴ - ۱۳۲۷ (۱۹۰۷ - ۱۹۰۹).....	۲۴
احمد شاه قاجار ۳۲ / - ۱۲۶۴ (۱۹۰۹ - ۱۹۲۵).....	۲۷
بخش دوم از آقا محمدخان تا محمد شاه قاجار.....	۳۰
سفرنامه‌های عصر آقا محمدخان قاجار.....	۳۰
سفرنامه‌های عصر فتح‌علی شاه قاجار.....	۳۳
سفرنامه‌های عصر محمد شاه قاجار.....	۸۹
بخش سوم عصر ناصری.....	۱۰۳
بخش چهارم از مظفرالدین شاه تا احمد شاه.....	۱۹۸
سفرنامه‌های عصر مظفرالدین شاه قاجار.....	۱۹۹
سفرنامه‌های عصر محمدعلی شاه قاجار.....	۲۲۰
سفرنامه‌های عصر احمد شاه قاجار.....	۲۳۸
ضمایم.....	۲۷۲
فهرست الفبای مؤلفان و آثار.....	۲۷۲
فهرست آثار مرتبط با کتاب‌شناسی سفرنامه‌ها.....	۲۹۶
سفرنامه‌های نویافته و ترجمه‌نشده.....	۲۹۷

درآمد

پژوهش تاریخی بی‌دسترسی به منابع دست‌اول، موثق و معتبر امکان‌پذیر نیست. یکی از منابع دست‌اول در هر دوره تاریخی «سفرنامه‌ها» است. درباره امتیازات و محدودیت‌های این نوع از منابع بسیار گفته و نوشته شده است. وجه مشترک این نوشته‌ها را می‌توان لزوم بازنگری انتقادی اطلاعات ارائه‌شده در سفرنامه‌ها و مقایسه علمی آن با یافته‌های دیگر منابع معتبر تاریخی دانست. همچنین لازم است طی یک پروژه ملی و به‌صورت سازمان‌یافته، نقد علمی از متدولوژی و اپیستمولوژی نویسندگان این آثار به عمل آید تا میزان اعتبار علمی اطلاعاتی که ارائه می‌کنند روشن شود. می‌دانیم که نویسندگان سفرنامه‌ها همه در یک سطح از آگاهی و دانایی و بی‌طرفی و بی‌غرضی قرار نداشته‌اند همان‌طور که مدت اقامت ایشان در ایران، شهرها و مناطقی که از آن بازدید کرده‌اند، اقشار و طبقات مختلف اجتماعی که با آنها تماس بوده‌اند، میزان آشنایی با زبان فارسی، و معانی و مفاهیم کاربردی کلمات، و فرهنگ ادبی و عیسان نبوده است. و نیز همواره باید توجه داشت که بخشی از دیدگاه‌ها و نظرات مطرح‌شده در سفرنامه‌ها آلوده به قوم‌مداری فرهنگی است. پرهیز از اروپامحوری سلبی و داوری و ارزیابی از ساختار اجتماعی ایران از منظر ارزش‌های غربی که به‌موجب آن اروپا و غرب جهانی دگر و شرق و ایران کشوری عقب‌مانده تلقی می‌شود، از دیگر اصول مورد تأکید نویسنده است که خبر در مقالات و آثار چاپ‌شده به تشریح آن پرداخته‌ام لیکن در مقدمه این کتاب بیش از این مجال بحث نیست.

اما پیش از پرداختن به موارد پیش‌گفته که کاری است بزرگ و بلند، و برنامه و سرمایه را توأمان می‌خواهد، باید یک نقیصه دیگر را که مقدم بر موارد فوق است جبران کرد و آن نبود کتاب‌شناسی تخصصی سفرنامه‌ها در هر دوره تاریخی است. کتاب‌شناسی‌هایی که دست‌کم به‌صورت نسبی بتواند اطلاعات کامل کتاب‌شناختی این آثار و تقسیم‌بندی موضوعی و زمانی و مکانی آنها را ارائه کند.

پیش از این چندین اثر درباره سفرنامه‌های دوره قاجار نوشته شده اما اطلاعات هیچ‌کدام کامل نیست. در تلاش چندساله‌ای که مؤلف برای یافتن فهرست کاملی از سفرنامه‌های این عصر انجام داد با کتاب‌ها و مقالات نوشته‌شده در این باره آشنا شد.

کتاب‌هایی مانند فهرست‌های توصیفی سفرنامه‌های اروپایی که کتابخانه ملی ایران تهیه کرده است و جز آن، در عین ارزشمندی متأسفانه کامل نیستند^۱ و اساساً چنین انتظاری هم نمی‌توان داشت زیرا در عصری که به مدد فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطات گسترده علمی هر لحظه کتابی تازه و سندی جدید کشف و منتشر می‌شود، فرض اینکه یک کتاب بتواند همه اطلاعات کتاب‌شناسی مورد نیاز پژوهشگران را فراهم آورد از بن نادرست و نارواست.

این کتاب بر آن است که اطلاعات اولیه و کتاب‌شناسی توصیفی ابتدایی از سفرنامه‌ها و دیگر آثار نویسندگان خارجی عصر قاجار را از ۱۷۸۲ تا ۱۹۲۵ م (۱۱۹۵ - ۱۳۴۴ ه‍.ق) ارائه کند. بدین منظور با مراجعه به فهرست‌های کتاب‌شناسی موجود و نیز سایت‌های معتبر علمی که اطلاعات کتاب‌شناختی موثقی را ارائه می‌کنند تلاش شده است تا حد امکان فهرستی کامل از این آثار با بارل و نمودارهای مرتبط ارائه گردد. به جهت تکمیل فایده و افزایش اعتبار و وثاقت علمی، آثار برخی از کسانی که پیش از این اقدام به انتشار فهرستی از سفرنامه‌های مرتبط با ایران کرد، بودند هم مورد بررسی قرار گرفته است. با مطالعه این فهرس می‌توان دانست که در دوره قاجار، چه کسانی و با تأکید ویژه بر قید «تا کنون» - چند سفرنامه نوشته شده است؟ به چه زبان‌هایی بوده است؟ چند مورد ترجمه شده است؟ هر کدام مربوط به کدام دوره زمانی و مکانی است و وابسته به شایه دیگر.

سفرنامه‌های معرفی‌شده در این کتاب عمدتاً اروپایی است اما در میان آنها چند عنوان از سفرنامه‌های ژاپنی نیز وجود دارد. در بخش اول کتاب نمودارهایی ارائه شده است که تعداد، دوره زمانی، زبان و ملیت این سفرنامه‌ها را نمایش می‌دهد. از آنجا که بیشینه آثار معرفی‌شده در این کتاب «سفرنامه» و «روپایی» است، نام کتاب را «کتاب‌شناسی توصیفی سفرنامه‌های عصر قاجار» برگزیدم، هرچند مواردی از خاطرات، گزارش‌ها، اسناد و موارد بااهمیت تاریخی دیگر نیز در کتاب موجود است. تاریخ به‌کاررفته در متن عمدتاً میلادی است و لیکن در هر مورد به تناسب، تاریخ‌های هجری نیز ذکر شده است.

روش به‌کاررفته در کتاب‌شناسی این آثار با الگوبرداری از روش کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران است که به نظر می‌آید دارای استانداردهای علمی لازم باشد. آنچه برای پژوهشگران تاریخ قاجار اهمیت دارد آن است که هر سفرنامه دقیقاً مربوط به کدام دوره

۱. بخشی از این آثار در ضمیمه کتاب حاضر تحت عنوان «بخشی از آثار مرتبط با کتاب‌شناسی سفرنامه‌ها» معرفی گردیده است.

است؟ شامل کدام بخش‌ها و مناطق کشور می‌گردد؟ و مهم‌ترین موضوعات مورد بحث نویسندگان کدام است؟ تلاش مؤلف بر آن بوده است که به‌صورتی دقیق به این پرسش‌ها پاسخ دهد. این پاسخ‌ها یکی از نخستین نیازهای دانشجویان و محققان تاریخ را برآورده می‌سازد. سال‌هاست که می‌بیتیم دانشجویانی قصد دارند در یکی از موضوعات فرهنگی - اجتماعی عصر قاجار پژوهش نمایند اما نمی‌دانند کدام سفرنامه‌ها را باید بخوانند و به چه تعداد بخوانند. کتاب حاضر بنا دارد به این دغدغه پاسخ دهد.

دوره‌های تاریخی در این کتاب بر اساس مدت سلطنت پادشاهان قاجار تعیین شده است. سفرنامه‌های هر دوره مشخص شده و بیشینه آن دارای تاریخی مشخص و قطعی است که هر مورد ذکر شده است. همچنین به جهت تسهیل کار خوانندگان در بازیابی منابع و آ‌ه‌ی از محتوای آن، در بخش ضمایم، فهرست الفبایی تمامی نویسندگان (آثار) ارائه و مشخص شده است که هر اثر مربوط به کدام دوره تاریخی است و در چه صفحه یا صفحاتی از کتاب ذکر شده است.

در کتاب حاضر ۱۹۹ مؤلف (و در مواردی که مؤلف مشخص نیست، اثر) معرفی شده‌اند که ۱۹ تن از ایشان بیش از یک کتاب دارند^۱ و در مجموع کتاب‌شناسی ۲۳۸ اثر عرضه شده است. از میان این آثار، ۱۱۵ اثر به زبان انگلیسی، ۴۶ اثر به زبان فرانسه، ۴۴ اثر به زبان روسی، ۱۹ اثر به زبان آلمانی، ۳ اثر به زبان ژاپنی و یک اثر به زبان ایتالیایی است. همچنین در بخش ضمایم ۷۱ اثر دیگر تنها با ذکر نام مؤلف و نام اثر و احیاناً سال چاپ ذکر شده است که کتاب‌شناسی توصیفی آن‌ها در دسترس نیست و ان‌شاءالله در چاپ‌های بعدی اضافه خواهد شد. این ۷۱ مورد جزء کتاب‌های نبافته و ترجمه‌نشده‌ای است که کمتر برای پژوهشگران شناخته شده و نسخه‌های الکترونیکی آن در کتابخانه‌های دیجیتال و آنلاین داندود شده است. امیدوارم بتوان برخی از این آثار را در قالب طرح‌های پژوهشی یا پایان‌نامه‌های دانشجویی ترجمه و منتشر کرد.

توصیف همه آثار مندرج در این مجموعه به یک اندازه نیست. عمدتاً برای هر اثر در حد یک صفحه توضیحاتی ارائه شده است و در برخی از موارد نادر، اطلاعات به‌دست‌آمده تنها در قالب چند خط و منحصر به اطلاعات کتاب‌شناختی است. تلاش شده است که اطلاعات ارائه شده بر اساس مشاهده و مطالعه متن کتاب استخراج و تنظیم شود و در بیشتر موارد خلاصه‌ایی از چندین صفحه مطالعات انجام‌شده تهیه و ارائه شده است اما در مواردی به‌ویژه

۱. برای نمونه: از آرتور کنت دو گوبینو ۹ اثر و از جیمز فریزر ۸ اثر معرفی شده است.

در خصوص کتب ترجمه‌نشده غیرانگلیسی اطلاعات از فهرست‌های توصیفی معتبر استخراج شده است. برای هریک از این فهرست‌های معتبر علائم اختصاری به کار رفته است.^۱ در خاتمه از همه دانش‌پژوهان گرامی و تمامی دانشجویان عزیز می‌خواهم که با دقت نظر علمی و به کارگیری روش انتقادی در ارتقا و تکمیل اثر حاضر بکوشند. مانند همیشه راه‌های ارتباطی که بنده را از نظرات ارزشمند شما بهره‌مند می‌سازد عبارت است از:

۰۹۱۲۶۴۹۹۰۸۹

msalmasizadeh@tabrizu.ac.ir

msalmasizadeh@yahoo.com

www.shorthistory.mihanblog.com

همواره آماده بهره‌مندی از نظرات سارنده تمامی عزیزان هستم -

با احترام محمد سلماسی‌زاده

۱. برای نمونه: فتساکما (فهرست توصیفی سفرنامه‌های آلمانی کتابخانه ملی ایران) فتساکما (فهرست توصیفی سفرنامه‌های انگلیسی کتابخانه ملی ایران)، فتسرکما (فهرست توصیفی سفرنامه‌های روسی کتابخانه ملی ایران)، فتسفکما (فهرست توصیفی سفرنامه‌های فرانسوی کتابخانه ملی ایران)